

Tautosakos darbai 64, 2022, p. 175–180
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.64.08>

Pirmieji fundamentinio čekų pasakų leidinio tomai

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
jurate.slekonyte@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-8023-6114>

Jaroslav Otčenášek (ed.). *České lidové pohádky 1: Zvířecí pohádky a bajky, 2/1: Kouzelné pohádky*, Praha: Vyšehrad, 2019, 437 p., 554 p.

Per patį pandemijos įkarštį Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą pasiekė siuntinys – knyga. Tai buvo čekų folkloristo Jaroslavo Otčenášeko parengtas antrasis pasakų tomas. Pirmąjį tomą jau turėjau, o naujai atsiųstasis papildė žinias apie čekų pasakas ir suteikė galimybę su jomis supažindinti skaitytojus.

Šiomis knygomis apibendrinami skirtingi čekų pasakų žanrai. Pirmasis tomas skirtas pasakoms apie gyvūnus, antrasis – stebuklinėms pasakoms. Reikia pažymėti, kad šiedu tomai – tai didelio darbo pradžia, nes planuojama išleisti dar septynis: antrąjį stebuklinių pasakų tomą, po vieną pasakų–legendų, novelinių, formulinių pasakų tomą ir tris buitinių pasakų tomus. Tačiau jau antrajame, pristatydamas stebuklines pasakas, rengėjas mini, kad planuojamų leidinių skaičius greičiausiai keisis, nes nuolat daugėja spaudoje ir rankraščiuose atrandamų pasakų. Iš tiesų, ėmusis leisti stambų daugiatomį leidinį, planus beveik visada tenka keisti: labai sudėtinga tiksliai numatyti, kokia bus skelbiamos medžiagos apimtis, kiek reikės mokslinių komentarų.

Šia leidinių serija ketinama aprėpti visą čekų pasakų įvairovę. Kadangi pati rengiu panašų lietuviškų pasakų daugiatomį, į abi čekų pasakų knygas smalsu pažvelgti keliais aspektais: tiek vertinant sukaupimą šios tautos pasakų masę – kuo jis panašus ir kuo skiriasi nuo lietuviškosios medžiagos, – tiek lyginant pasakų rengimo leidybai „virtuvę“. Sklaidant jas aiškėja, kad tai nėra paprastas pasakų rinkinys. Leidinys turi rimtą mokslinį aparatą: publikuojami išsamūs įvardai, čekų pasakų tekstai grupuojami pagal tarptautiniu mastu priimtą numeraciją, pabaigoje pateikiamos užrašymo vietovių ir pasakotojų vardų rodyklės, santrumpos, literatūra, šaltiniai ir santraukos anglų kalba.

Leidiniu siekiama kelių tikslų. Visų pirma, pasakų tekstai viešinami platesnei skaitytojų publikai. Siekiama, kad ne vieną šimtmetį fiksuotas ir po įvairius leidinius bei rankraščius išsibarstęs paveldas taptų visuotinai prieinamas. Kita pasakų skelbimo intencija labiau orientuota į akademinę bendruomenę. Kaip įžanginiame skyriuje mini autorius, didžiausias čekų folkloristikos trūkumas tas, kad iki šiol nebuvo parengta čekų liaudies pasakų katalogo – svarbaus mokslinio instrumento, padedančio aprėpti naratyvų įvairovę. Pasakų katalogai gerokai palengvina mokslinius tyrimus, įveda pasakas į tarptautinę mokslinę terpę. Neturint nacionalinio katalogo, su pasakomis dirbama gerokai sunkiau ir lėčiau, nes neaišku, kokiu skaičiumi tipų ir jiems priskiriamų naratyvų disponuojama, – tyrėjui reikia pačiam ieškoti ir skaičiuoti, bet ir tada duomenys toli gražu nebūna išsamūs. Todėl ypač svarbu, kad rengiamas čekų pasakų daugiatomis pasitarnaus ne tik kaip naratyvų šaltinis, bet ir kaip savotiškas katalogas, mat čia pateikiami visi identifikuoti čekų pasakų tipai ir jiems priskiriami variantai. Vienu šūviu – du zuikiai.

Reikia paminėti, kad toks darbas nėra unikalus, – panašų leidinį yra parengę slovenai (2015). Tai slovenų pasakų apie gyvūnus katalogas: juo ne tik pristatomi šio žanro tipai, bet ir skelbiami visi jiems priskiriami pasakų tekstai (TISLP). Leidinio formatas patogus: skaitytojai supažindinami su tipų įvairove ir gali skaityti tekstus. Žinoma, ši tipų ir tekstų pristatymo forma tinkama tik tada, kai sukaupta palyginti nedaug pasakų: pavyzdžiui, lietuviškų pasakų apie gyvūnus užrašyta apie pustrėčio tūkstančio, todėl visus tekstus skelbti būtų neracionalu – ne visi kokybiškai papasakoti ir užrašyti, nemažai jų tiesiog kartotųsi.

Čekų leidinio tomų įvaduose išsamiai supažindinama su čekų pasakų užrašymo ir publikavimo istorija. Jai būdingi tam tikri savitumai, bet esama panašumų ir į lietuviškąją istoriją. Įdomu, kad seniausia čekų pasaka apie gyvūnus aptinkama šaltinyje, datuojamame XII amžiumi, o štai ankstyviausi lietuviškų šio žanro pasakų užrašymai mus pasiekia iš XIX a. pradžios – Simono Daukanto sudaryto rinkinio *Pasakas massiu* (1835). Istorinės ir kultūrinės sąlygos čekams buvo gerokai palankesnės nei lietuviams – jie daug anksčiau išplėtojo savo raštiją. Beje, čekišką pėdsaką galima aptikti ir lietuvių folkloristikos istorijoje. Antai kalbininkas Augustas Schleicheris, 1852 m. pavasarį atkeliavęs į Mažąją Lietuvą užrašinėti vietinių žmonių kalbos, vėliau paskelbė pirmąjį spausdintą lietuviškų pasakų rinkinį. Į jo užrašytą tautosakos pluoštelį pakliuvo ir pasaka apie gyvūnus (SchLLG 2: 205). Šis mokslininkas buvo ne čekas, o vokietis, bet su moksline misija atvyko iš Prahos Karolio universiteto, negana to, lietuviškąsias pasakas išleido Prahoje. Nors pirmosios čekų pasakos užrašytos daug seniau nei lietuvių, tačiau vėlesniais laikais ir mes turėtume kuo pasigirti: paskutinę pasaką apie gyvūnus čekai užrašė apie 1970-uosius, o mes tokias pasakas prisimenančių ir pasekti gebančių žmonių surandame dar ir XXI amžiuje. Atrodo, čekų šeimos sekti pasakas liautasi gerokai anksčiau nei Lietuvoje.

Kiek iš viso užrašyta čekų pasakų, tiksliai nežino ir patys folkloristai, nes medžiaga tebėra išsibarsčiusi po įvairias institucijas ir galutinai nesutvarkyta. Bet iš skelbiamų tekstų galima nuspėti bendrą apytikrą skaičių – jis atrodo gerokai mažesnis negu lietuvių. Tai nereiškia, kad čekai mažiau pasakojo, – veikiau pasakos savo gyvavimo metu Čekijoje nebuvo taip aktyviai ar organizuotai užrašomos kaip Lietuvoje, o dalis užrašytų variantų liko niekad nepaskelbti. Todėl praeityje neatliktą darbą tenka nudirbti nūdienos folkloristams. Aiškėja, kad daugumą jau skelbtų čekų pasakų reikia surankioti iš įvairių XIX a. leidinių, ir čia iškyla didžiausioji problema: čekai neturi vienoje vietoje sukauptos informacijos apie visas pasakas, t. y. jokios kartotekos (kaip Lietuvių pasakojamosios tautosakos kartoteka), juo labiau jokio tautosakos archyvo atitikmens. Senieji jų rankraščiai išsibarstę po įvairias įstaigas ir neretai atrandami tik per laimingą atsitiktinumą, taigi kai kurie buvo aptikti jau baigus rengti pirmąjį tomą. Tokiems trūkumams ištaisyti paprastai būna leidžiamas papildomas tomas, apibendrinantis vėliau rastą ir parengtą medžiagą. Tikėtina, taip bus ir šiuo atveju: vėliau atrasti čekų folkloro kūriniai keliaus į pasakutinį leidinio tomą.

Pasakų tyrėjai turi gana didelį pranašumą prieš mokslininkus, dirbančius su kitais tautosakos žanrais, mat pasakininkai gali naudotis visuotinai pripažinta tarptautine pasakų klasifikavimo sistema. Laikantis šios sistemos, pasakos skirstomos į stambias žanrines grupes, o žanrų viduje išskiriami ir nuosekliai numeruojami pasakų tipai. Tipą nurodantys skaičiai skirtingų tautų folkloristams padeda suprasti vieniems kitus net ir nemokant svetimos kalbos: žinodami numerį, žymintį tipą, galime susigaudyti, apie kokį kūrinį kalbama. Tarptautinė pasakų klasifikacijos sistema susiformavo dar XX a. pradžioje (ThTF), vėliau buvo tobulinama (AT), kol įgijo dabartinį pavidalą (ATU). Žinoma, esminiai sistemos dalykai, t. y. skirstymas į žanrus, nesikeitė nuo pat sistemos sukūrimo. Leidžiant naujas tarptautinio pasakų katalogo versijas, dažniausiai atliekami smulkesni vidiniai keitimai: kai kurie tipai perkeliama į kitus žanrinius skyrius, sujungiami arba atskiriami. Tarptautinis pasakų katalogas – svarbus instrumentas, padedantis klasifikuoti pasakas ir nustatyti jų tipus, juo remiasi nacionalinių pasakų katalogų rengėjai. Jo sistema taikoma ir rengiant čekų pasakų daugiatomį.

Leidiny s pradedamas nuo pasakų apie gyvūnus – pirmojo žanro pagal tarptautinę pasakų klasifikaciją. Pirmajame tome pateikiamos pasakos apie gyvūnus ir pasakėčios, suskirstytos pagal ATU numerius 1–299. Skelbiama 230 pasakų tekstų, priskiriamų 104 pasakų apie gyvūnus tipams. Šį skaičių galime palyginti su lietuvių žodinėje tradicijoje išskirtais 100 šio žanro pasakų tipų (ir dar apie pusšimčiu pasakėčių tipų). Taigi Čekijos pasakos apie gyvūnus kiek įvairesnės. Nemaža šių pasakų dalis turi atitikmenų ir lietuvių tautosakoje. Populiariesni tipai: „Katinėlis, gaidelis ir lapė“ (KbLPTK 1 61B), „Svečiuose dainuojantis vilkas“ (KbLPTK

1100), „Senas šuo ir vilkas“ (KbLPTK 1 101), „Katinas – lapės vyras“ (KbLPTK 1 103A), „Liūtas išsigąsta arklio“ (KbLPTK 1 118), „Vilkai lipa kits kitam ant nugaros“ (KbLPTK 1 121), „Vilkas ir ožiukai“ (KbLPTK 1 123), „Už gera piktu užmokama“ (KbLPTK 1 155), „Lapės rogutės“ (KbLPTK 1 158), „Šuns bajorystės dokumentai“ (KbLPTK 1 200), „Melagė ožka“ (KbLPTK 1 212) ir kiti. Įdomu, kad čekai nėra užrašę tokių Lietuvoje neblogai žinomų tipų pasakų kaip „Gyvūnas prakalbinamas ir paleidžia sugautą paukštį“ (KbLPTK 1 6), „Lapė apsimeta kūma ir vagia medų“ (KbLPTK 1 15), „Lapė grasina kirsianti medį“ (KbLPTK 1 56A), „Gyvulių ir žvėrių karas“ (KbLPTK 1 104), „Vilko giedojimas“ (KbLPTK 1 163). Kadangi užfiksuota nedaug kiekvieno čekų pasakų tipo variantų, tyrėjas neturi galimybės jų dėlioti pagal kokius nors siužeto ypatumus ir pasakas nuspręsta skelbti chronologine tvarka – pradedant nuo seniausio turimo varianto. Po kiekvieno teksto nurodomi įprasti duomenys: pateikėjas, užrašymo laikas ir vieta, šaltinis (publikacija ar rankraštis).

Antrajame čekų pasakų tome laikomasi tos pačios sistemos: pateikiamas naratyvo tekstas, tada informacinės nuorodos ir mokslinis komentaras. Stebuklinės pasakos daug ilgesnės nei pasakos apie gyvūnus, todėl šioje knygoje apžvelgiami tik devyni jų tipai (ATU 300, 300A, 301, 301D*, 302, 302C*, 303, 303A, 304) ir pateikiami 97 tekstai. Tai iš esmės atitinka lietuviškų stebuklinių pasakų tipų įvairovę; Lietuvoje neturime tik tipų „Stebuklingas arklys“ (ATU 302C*) bei „Broliai nori vesti seseris“ (ATU 303A). Neaišku, kiek iš viso stebuklinių pasakų tipų čekai yra identifikavę, bet, remiantis tiek lietuvių (išskirti 175 tipai, KbLPTK 1), tiek kitų tautų pasakų katalogais, galima teigti tai esant vieną gausiausių žanrų. Akivaizdu, kad čekų stebuklinių pasakų masyvui aprėpti prireiks dar ne vieno, o dviejų, gal net trijų leidinio tomų.

Buvo smalsu panagrinėti, kaip skelbiami pasakų tekstai. Daugeliui tautosakos leidinių rengėjų tenka apsispręsti, ar pateikti pasakas kiek įmanoma autentiškesne, bet paprastiems skaitytojams sunkiau suprantama kalba, ar skelbti redaguotas – bendrine kalba, kad leidinys tiktų platesnei auditorijai. Šiuo požiūriu čekų leidinys margas. Kaip mini jo rengėjas, nuo XIX a. didesnė dalis pasakų tekstų būdavo lingvistiskai modifikuojami ar netgi išvis perrašomi. Taigi dauguma pasakų gerokai koreguotos ankstesniųjų skelbėjų – tarmės jiems nesugrąžinsi, todėl tekstus tenka skelbti bendrine kalba. Vis dėlto iš rankraščių imamas pasakas stengiamasi pateikti autentišku pavidalu – tarmiškai.

Įdomu, kad čekų nuostatos skiriasi nuo lietuvių folkloristikoje taikomos praktikos, – čekų folkloras peržengia nacionalines ribas. Pasakų leidinyje ne tik aprėpiamas ir čekų emigrantų folkloras (taip daro ir lietuvių folkloristai), bet ir įtraukiama vietos romų bei Sudetų krašto vokiečių liaudies kūrybos (pastaroji traktuojama kaip svarbi čekų kultūrinio paveldo dalis). Šių tautų tekstai, užrašyti nacionalinėmis

kalbomis, yra išversti ir publikuojami čekiškai. Vis dėlto galima svarstyti, ar greta vertimo nevertėtų pateikti ir originalo – galbūt tai praverstų atitinkamas kultūras tiriantiems mokslininkams. Aišku, gerokai padidėtų leidinio apimtis – turbūt todėl originalo kalba leidinyje skelbiamas tik pasakos pavadinimas.

Apžvelgus čekų pasakų leidinio struktūrą, ypatumus ir vertę, norisi atkreipti dėmesį ir į tam tikrus trūkumus. Antai rodyklės tomų pabaigoje sudarytos tik pagal pasakų pavadinimus. Neaišku, kaip jos palengvins informacijos paiešką skaitytojams, nes pasakų pavadinimai (kitai nei pirmosios liaudies dainų eilutės) nėra niekaip formalizuoti – tai tiesiog pasakos sekėjo ar užrašytojo fantazijos vaisius. Dideliu leidinio trūkumu laikytina ir tai, kad pasakų rodyklės neteikiamos pagal tipų numerius. Atsivertus rodyklę su numeriais skaitytojams, net ir nemokantiems čekų kalbos, būtų aišku, kokie tipai ir koks bendras pasakų kiekis yra skelbiami. Gal tokia rodyklė atsiras paskutiniame leidinio tome? Kol kas jos trūkumas tikrai rėžia akį.

Kaip jau minėta, šis leidinys yra ir savotiškas čekų pasakų katalogas. Prie kiekvieno tipo numerio skelbiamas pavadinimas ir trumpa siužeto santrauka; tipo pavadinimas pateikiamas angliškai, o santrauka, deja, – tik čekiškai. Skaitytojui, nemokančiam nė vienos slavų kalbos, išties sunku ką nors suprasti. Žinoma, šiais išmaniosios kompiuterijos laikais galima pasitelkti vertimo programėles, bet jos pagelbėtų tik skelbiant skaitmeninį leidimą. Santraukų vertimams reikėtų papildomų lėšų, tačiau tai būtų labai pravartu, kadangi leidinys galėtų būti plačiau naudojamas atliekant lyginamuosius tyrimus.

Čekų kalbos nesuprantantiems ar ją silpniau mokantiems skaitytojams labai svarbios kiekvieno tomo gale pateikiamos santraukos anglų kalba, turinčios suteikti žinių apie leidinyje skelbiamas pasakas. Deja, santraukų turinys neatitinka lūkesčių: jose tikėtumeisi rasti informacijos apie šių žanrų čekų folkloro ypatumus, gal kiek nors žinių apie pasakų užrašymo istoriją, tačiau daugiau kalbama apie tarptautinį kontekstą – glaustai pristatoma pasaulinė pasakų istorija, svarstoma apie jų kilmę ir sklaidą. Tai bendrojo pobūdžio informacija, lengvai randama tarptautinėse enciklopedijose ar žinyuose. Būtų gerai, jei būsimų tomų santraukose rengėjas pateiktų daugiau žinių būtent apie čekų pasakas.

Šie trūkumai tikrai nemenkina leidinio vertės. Reikia nulenkti galvą prieš mokslininką, pasiryžusį imtis tokio didelio ir atsakingo darbo. Dar teks nueiti ilgą pasakų paieškų, kaupimo, grupavimo, redagavimo kelią, bet triūso rezultatas turėtų atlyginti už visus sunkumus.

SANTRUMPOS

AT – *The Types of Folktales: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen*, (FF Communications 184), translated and enlarged by Stith Thompson, 1964.

- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography* 1: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*; 2: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*; 3: *Appendices*, (*FF Communications* 284–286), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas* 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999; 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailį velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulines pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius, 2001.
- SchLLG 2 – August Schleicher. *Handbuch der litauischen Sprache 2: Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve, 1857.
- ThTF – *The Types of the Folk-Tale: A Classification and Bibliography*. Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen*, (*FF Communications* 3), translated and enlarged by Stith Thompson, (*FF Communications* 74), 1928.
- TISLP – Monika Kropelj Telban. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*, Ljubljana: Založba ZRC, 2015.